

146. Մշակ, գրական և քաղաքական լրագիր: ԻՍ Տարի. Դմբ. Բալանթարան. 10 րպ. (ընդհատակ քանի մ'ամս):

147. Մոլոխոսարիան Ա. — Էլզուլա, վէպ. թրգմ. վրացերէնից Տ. Փիրուման: Տփ. տպ. Վրաց Ընկ. 8՝ 176 էջ. 45 փ. (Բրտ. Ընկ.):

[Քննար. — "Մուրճ", Թ. 9:]

148. Մոռիմ, քաղաքական, հասարակական-գրական ամսագիր: Ե Տարի: Տփ. տպ. Թոսո. 10 րպ.:

149. Յ. Կ. Ս. Մ. Բ. — Սաւաճորդ զրուցատրութեան անգղ. լեզուի: Կ.Պ. 8՝ 80 էջ. 5 ղշ.:

150. Յակոբեան Յ. Վ. — Բառարան անգղ. հայ ըստ Ուէյստրի և Ստորթի: Կ.Պ. (Թերթջ 20—40.) թմարդգին 30 ղշ.:

151. Յարութեանց Ի. — Գերմանիայի մանկավարժական քարճազոյն հաստատութիւնների գործունէութիւնն և հայ ուսանողները: Տփ. տպ. Եարածէ.: 12՝ 120 էջ. 40 փ.:

[Քննար. — "Արմազանք", Թ. 139:]

152. Յովհաննիսեան Ա. — Բաղդիրը ուսերէնից հայերէն: Հտր. Բ: Տփ. տպ. Բ. Մարտ. 4 րպ. (Ա և Բ Ժ տր. 7 րպ.):

153. — Դ. — Յաւելուած "Նորիչի Գաղտնութիւն" վարդապետ ըստ Մեծեպետեաց օրինակի, զրքին (տպ. Մոսկ. 1892) հայ-ուս քաղաքներ: Մոսկ. տպ. Բարի. 8՝ 38 էջ.:

154. — Մ — Իրական կենսիցի նուագներ: Բ Տպ. Գ.Պ. տպ. Ն. Կ. Պէրպ. 12՝ 58 էջ. 2 պատկեր. 2 ղշ.:

155. Յովսէփեան սրկ. Գ. — Փշրանքներ ժողովրդական բանասիրութիւնից: Տփ. 50 փ. (Հրտ. Ընկ.):

[Քննար. — "Արարատ", Թ. 5: "Նոր-Դար", Թ. 7, 8, 9:]

156. Նազարեանց Էմ. քի. — Օրացոյց 1894 թուին: Է Տարի: Տփ. տպ. Բ. Մարտ. 20 փ.:

157. Նարեկացի — Ողբերգութիւնք: Գ Տպ.: Վենետ. տպ. Մ. Գազ. 24՝ էջ.:

158. Նախասարդեան Տ. — Հայ ժողովրդական չեղերանք: Գիրք Ը: Տփ. տպ. Վարդ. 50 փ.:

[Քննար. — "Արմազանք", Թ. 140: "Տարաւա", 1894, Թ. 10:]

159. Նեղապարհ Գ. — Գալման շողեր, աշնան ցողեր: Կ.Պ. 8՝ 96 էջ. 5 ղշ.:

160. Նշմարչ և Նշխարչ Հայոց Մեծաց, Վիմբրանգ փորագրութեամբ: Հտր. Ա—Գ. Նոր Տպգր.: Վենետ. տպ. Մ. Գազար. քի. 14:

161. Նոր-Դար, ամենօրեայ թերթ քաղաքական և գրական: Ե Տարի: Տփ. Մ. Սաւաճարան. 10 րպ.:

162. Նարայիսիէրթ ժամանցմանց, առեւտրական և արուեստական, չորս լեզուաւ. արտաստէր Մ. Պէլեան, իմը. Ե. Սազըման: Կ. Պ. տպ. Միսսստան Էնզարը, քաճմարդգին 40 ղշ. (Ի Կ.Պ. 27 ղշ.):

163. Շահագիգեան Մ. — Յորելանի տարեկարծը: Մոսկ. տպ. Բարի. 8՝ 76 էջ. 1 րպ. 50 փ.:

[Քննար. — "Արարատ", Թ. 5:]

164. Շամթ — Լեւոն աղէիկը, ցերթուած ("Տարաւա" թերթէն.) Իրտ. Գ. Միղզյան և Մ. Լիսիքեան: Տփ. տպ. Վրաց Ընկ. 8՝ 32 էջ. 10 փ.:

[Քննար. — "Հայրենիք", Թ. 483:]

165. Շիշմանեան Ն. Մ. — Բերականութիւն հրանգիզ զարար լեզուի: Կ.Պ. գրատ. Պալանց:

166. — Նոր քերականութիւն գաղղ. լեզուի ըստ Բաւարդէի: Կ.Պ. գրատ. Պալանց. 5 ղշ.:

167. — արքեպ. Դ. — Կոնդակ օրհնութեան իրատական: Կ.Պ. տպ. Սիւրիէն. մեծ 8՝ 24 էջ.:

168. Շիրվանադէ — Սրտէ Դիմաքսեան, վէպ ("Մուրճ", Թերթէն.) Տփ. տպ. Թոսո. 8՝ 420 էջ. 1 րպ. 50 փ.:

[Քննար. — "Տարաւա", Թ. 38, 39, 40, 41, 42: "Հայրենիք", Թ. 559:]

169. Շիրաբեան Թ. — Երչատակաց ծաղիկներ, ոտանաւոր և սրճակ գրուածը: Կ.Պ. տպ. Ն. Կ. Պէրպ. 8՝ 78 էջ. 5 ղշ.:

[Քննար. — "Հայրենիք", Թ. 567, 568: "Արեւելք", Թ. 2885:]

170. Շարամեան 2. 2. Վ. — Բարոյական ընթերցումներ: Բ Տպ.: Վիեննա, տպ. Միլիթ. 12՝ 240 էջ. 3 ր.:

171. Չարչարանքի շարաթը: Վաղարշապատ, տպ. ԷլՄ. (1893—94) 80 էջ. 6 պատկեր: 15 փ.:

172. Չմիկեան Մ. — Տոքի Օրացոյց 1894 թուին: Տփ. 1 պատկեր. 15 փ.:

173. Շուրաբեան Բ. — Սաւաճորդ իտականութեան յունարէն լեզուի, յուն-հայ-թուրք. Կ.Պ. տպ. Գ. Պաղտ. 8՝ 127 էջ. 6 ղշ.:

174. — Էն Ստրիանեան — Օրհնագիրը Ամուսնութեան կամ ընտանեկան իրաւունց: Ա. Ամուսնական Օրէնք յոյն եկեղեցւոյ: Կ.Պ. տպ. Գ. Պաղտ. 8՝ Ե և 159 էջ.:

[Քննար. — "Ժողիկ", Թ. 13: "Ճ. Եարգ", Թ. 2371 և 2392:]

175. Պալեան Տ. Վ. — Յուցակ հայերէն ծնագրաց Ե Թուրքիան: Հտր. Ա. Տնտր. Բ: Յուցակ Զեռագրաց Ա. Աստածածին եկեղեցւոյ Գործէիքի: Կ.Պ. տպ. Գ. Պաղտ. 4՝ էջ 45—75. 7 ղշ.:

[Քննար. — "Հանդէս Ամս", Թ. 9:]

176. — Սուրբ երկեր, Նկարագրութիւն Մ. Նրուսաղէի և սրբազան տեղեաց: 2. Ա. Կ.Պոլ. տպ. Ն. Կ. Պէր. 8՝ 364:

177. Պաղտատեան գրատուն — Յուցակ զրոյց և ծանօթութիւնք: Կ.Պ. տպ. Պաղտ. 12՝ 30 էջ.:

178. Պատկեր, հանդէս կիսամենայ: Դ Տարի Կ.Պ. տպ. Ժիվիլեկեան. 40 ղշ.:

179. Պատի Օրացոյց Հայկական ըստ արեւելեան Տօմարի (Իրտ. 4. Գ. Վ. Դաւիթեարան) 1894 տարւոյ: Վիեննա, տպ. Միլիթ. մեծութիւն 65X52, շքեղ տպուած 16 զունով. 2 քի.:

180. Պատկերանա Թ. — Ըստիւր երկաթորութիւնք, իմը. Գր. Նալալեան, Իրտ. Վաղարշ Դ. Էստանեան: Հտր. Ա և Բ: Պետր. տպ. Լիւբերման. 8՝ 2 և 450+477 էջ. 4 րպ.:

(Միջեւ Բ և Գ ակթ.)

ԸՐ ԿՈՐԵՍՊՈՆԵՆՆԵՐՈՐԿ ԵՆՎԱՐԵՐԸ

ԿԵՆ ԹՈՒԴԹԸ

Ե.

Կորմեացոց Գ թիշիմ գործածութիւնն ասորի և չիւղեցոյն մէջ:

Ըստիւր եկեղեցւոյն մէջ կեղծ թուղթս կերպարան կանոնական արժէք ստացած է: Եւ այս անժամեղ կերպով կը ճեռուի այն պարագայէն որ Դ դարուն Ս. Եփրեմ պա մկաւեր գրութիւնն Կորմեացոց երկու կանոնական թիշիմ ճեռ է

միասին եւ միեւնոյն կարգին մէջ մեկնել կրցաւ։¹ Յոսի երկրորդ վկայ մ'ալ կը բերէ՝ զՀրաշատ Զքօն՝ Եփրեմայ ժամանակակից, որ իւր ճառերուն մէջ կ'որոշեցաւ զԵփրեմայ Գ, Ծ խօսքն ի վկայութիւնս այս կողմէն։² Կանեւ Հառնաք վայ կործեաց կողմն ելաւ։³ Ընդհակառակն Գարիէր այս տեղեւորան նոյն ըլլալը՝ զոնեւ տարախուսականը կը գտնէ։⁴ Գարիէրն տարախուսին մասնակից եմ ես ալ։ Փոխանակ ընդունելու որ Հրաշատայ եւ Եփրեմայ կոչումն — վասն զի վերջինս ալ առանց տարակուսի միեւնոյն տեղը կ'ախարհէր — մեր թղթագրութիւնէն փոխանակ ըլլայ կը բաղձայինք ընդունիլ որ Հառնաք։⁵ Այս, Յ տեղւոյն այնպիսի մէկ ընթերցումը կը ներկայացրէ, որ երկու Հարցն ժամանակն ասորի Աստուածաշունչներուն մէջ կը գտնուէր եւ զոնեւ մասամբ անցաւ Պեշիտ-թայի մէջ ալ։⁶

Եփրեմայ ժամանակէն ի վեր կ'որոշեցաւ զԹուղթն Ասորաց թով կ'անհետանայ։ Պեշիտ-թայի մէջ չառնուեցաւ։ Հուսանակաւորաբար իրեն մէջ այն պատահեցաւ՝ ինչ որ եղած է Համարաբառին, որուն գործածութիւնն Ե գարուն կերպակա սարգիւռեցաւ եկեղեցական իշխանութիւնէն, եւ տակաւին մնացած օրինակները սիզմանք փնտցուցանին։⁷

Սակայն անվաւեր կ'որոշեցաւ թուղթն այս վեճակն չհասած՝ պէտք է բազմաթիւ ընդօրինակութիւններ ունեցած ըլլայ։ Վասն զի նոյն իսկ շորս թարգմանութեանց (Ե, 4, 1 եւ 12) վաղեմի դատելով՝ կ'ընթերցուի զոնեւ երկու խմբագրութիւնն ասորի սիզմաբերին։ Այս կրկին խմբագրութեանց միոյն — զոր Ս կը նշանակենք կը վերաբերին Հ եւ Ե, միասին (— Ս)՝ կը վերաբերին 1 եւ 12։ Ապացոյցն են ասոր ուս տեղերը։ Ա, 15 կը կարգար Ս՝ ուղղութեամբ «հրշտակ», որ Ս՝ խմբագրութեան մէջ «առաքելայ» եղած տեղաւազութեամբ։ — (Ա, 16) Ս՝ ունէր «բաղաբ», իսկ Ս՝ «եկեղեցի», — Պատմական միջանկեւայ մասը (Բ, 1—5) կը պակսէր Ս՝ խմբագրութեան մէջ . . . *.

* 1 Կորնթացոյ Գ թղթին երկու մէկ կողմէն Համարաբառն Միկոնիթեան մէջ։ էջ 110 (Mising, էջ 119) Եփրեմայ Մարգարէի Համայն Կառն՝ «Զոր օրինակ ոչ ապակեայն կէտ ի նման Այս բառերն յայտնապէս Գ, 30 տեղէն առնուել են։

* 2 Պատմ. Կատիոն Եփրեմայի, 1892. Բ, էջ 561, 594.

* 3 Theol. Literatur-Zeitung, 1892, p. 3 (Դոսն. 2.)

* 4 էջ 6. Դոսն. 4.

* 5 Երկու կողմէն ալ վեր յիշուեցան։

* 6 Հառնաք. Ա, 3 խօսքն այս մեկնողական թարգմանութեան սիզմագրի նկատուել. ենք առաստաղի այն կողմէն, զոր ասիկէ անմիջական յառաջ ի մէջ կը բերեն Հրաշատ եւ Եփրեմ գրեթէ բառական համապատասխանութիւն։ Իսկ արդ, առ աստարանի կողմէն միայն Համարաբառն կրնայ ըլլալ. որ անպաշտ գտնուած ըլլաւ։ Ե մարեմա եւ Յովսեփայ ինքզինքէն թրքալայ պատմութեան մէջ, Եփրեմ այս Համարաբառն մեկնութեան մէջ շատ համաձայն կը խօսի, վասն զի Տոն կարգադրութիւնն ան թնայողը ինքն երկուսն է տանել զուոյն մէջ արդէն յառաջ. Առնանք միայն իստաբառն յիշանէ. կ'ընեն եւս այս խօսքն իսկ կերպարաբար, որով կ'ընեն կ'ընեն Եփրեմ Բ Տիմ. Բ. 8 տեղը մեկնութեան մէջ. (էջ 251, բառ. թարգմ. էջ 260.)

* 7 Ճմուռ. Zahn, Tatian's Diatessaron, p. 35, 110. Geschichte des neutest. Kanons, I, 408.

* Այստեղ նայալէտը ուրիշ շատ բազմաթիւ

Ըստ այսմ այնչափ բազմաթիւ են ասորի սիզմագրին կրկին խմբագրութեան ապացոյցները, որ անկարելի է ուրանալ այս իրողութիւնը։ Երկու խմբագրութեանց մէջն ալ կ'ընանք պարզեալ ընթերցումաց տարբերութիւններ գիտել. այսպէս Գ, 11 տեղւոյ մէջ։ Բաց ասով շատ բազմաթիւ են ընթերցումաց տարբերութիւնք Ս՝ խմբագրութեան՝ Հ եւ Ե ձեռագրաց մէջ։

Ը.

կորնթացոյ Գ թղթի մէջ հոյնիքն մտտեմագրողութեան մէջ։

Այն ժամանակ երբ կ'որոշեցաւ զԹուղթն իւր հայրենեաց մէջ իրեն արժանի մտացութեան մասնուեցաւ, նոր յարգ ոտացաւ օտար հողի վրայ՝ Հայոց ծաղիկ մասնագրութեան մէջ։ Մեսրոպ 406ին կամ 408ին գտաւ Հայոց յատուկ ուղեւորներն, եւ՝ ըստ պատմելոյ Խորենացոյն՝ սկսաւ անմիջապէս Ս. Գրոց թարգմանութիւնն հայերէն լեզուի փոխադրելով 22 ընկալեալ Գրքերն եւ Կոր Կառկարան։¹ Մեսրոպ տեղեակ չէր յուշարեւին.² ուստի այս թարգմանութիւնը միայն ասորերէնէն կրնայ եղած ըլլալ։ Միայն 432էն՝ Առթիւշատու Ժողովքէն ետքը՝ լոյս տեսաւ Կ. Պոլսոյն բերուած յուշարեւ օրինակի մը համաձայն հոգացուած Աստուածաշնչի այն թարգմանութիւնն, որ այնուհետեւ պաշտօնական նկարագիր ստաւ։ Ազգ թարգմանութեանն ի զուէր ելելէն յառաջ՝ պէտք է որ կ'որոշեցաւ զԹուղթը Հայոց աշխարհի մէջ ծանոթել եւ եկեղեցւոյ մէջ ի դարձածութեան եղած ըլլալ։ Վասն զի այլազգ անկարելի է մեկնել անոր իբր-կանոնական յարգէ, զոր ունէր՝ ինչպիսի կը ցուցուի՝ Ե գարուն հոյս աստուածաբանից զոնեւ մէկ մասին մէջ. որովհետեւ չէր կրնար զոնեւած ըլլալ Աստուածաշնչի յուշարեւն այն օրինակին մէջ, որուն վրայ հիմնեալ է հայերէն պաշտօնական Ս. Գիրքը։ Ուստի անհրաժեշտ է ընդունել որ կ'որոշեցաւ զԹուղթը 432-րդէն յառաջ հայերէն թարգմանութեանն հետեւին։ Երբ Եփրեմայ խմբագրութեանն արժանի ընդունելու ենք արդէն Ս. Գրոց հին մատուցան՝ ասորի բնագիրներէ բխած՝ թարգմանութեանն, որով թարգմանուելուն ժամանակը գնելու ենք արդէն Ե գարուն տաւալի տասնակին։ Այս ենթագրութեամբ կ'ընթացաւ զԹուղթը միջին հասած մի միջին հարաւորութեան ըլլալը։ Ե Գրոց հայերէն թարգմանութեանն հետ, ուստի ի հայրէ վերջինս կ'ենթադրեն։ Սակայն աւելի բազմաթիւ են այն տեղերն, ուր կ'ընթանք չեն համաձայնիք հայերէն Աստուածաշնչին հետ։ Այսպիսի են՝ Եփեմ. Գ, 1.

օրինակներ ալ բերել երկու խմբագրութեանց զոյն-թիւնը ցուցնելու համար, զորոյ մը ընթերցողաց համար անուրդ համարեցաւ թարգմանել։ ԹՐԳՄ.

1 Պատմ. Գ, Եջ 1.

2 Ս. Պատմ. Պատմ. ապ. Վեհապ. 1873, էջ 83

Փիլեմոն 9 = Գ. 1. — Բ. Կոր. Բ. 17, Դ. 12 = Գ. 3. — Ա. Կոր. ԺԵ. 3. Գաղ. Ա. 17 = Գ. 4. — Ա. Տիմ. Ա. 15 = Գ. 6. — Հռովմ. 2, 18, 22 = Գ. 9. — Բ. Տիմ. Բ. 26 = Գ. 11. — Գաղ. Դ. 4 = Գ. 13. — Կղզ. Գ. 6 = Գ. 22. — Մատթ. ԺԲ. 40 = Գ. 29. Փիլեմոն Գ. 11 = Գ. 30. — Գաղ. 2, 17 = Գ. 35: Եթէ մէկ կողմանէ ուրիշ մէկ երկու տեղ (Գաղ. 2, 17 = Գ. 34. Փիլ. Գ. 8 = Գ. 35) համաձայնութիւն կը գտնենք հայերէն Աստուածաշինի ընթերցմանց հետ, կը մեկնուի այս անշուշտ անով որ հայ եկեղեցւոյ Աստուածաշինին հնագոյն եւ նոր համաձայնութեան մէջ ալ այն յարաբերութիւնը կար, ինչ որ կար Նոր Կտակարանի Itala եւ Vulgata թարգմանութեանց մէջ: Ինչպէս Ա. Հերոնիմոս բառ կարելւոյն պահած է Նոր Կտակարանի մէջ Իտալայի ընթերցումները, այնպէս վարուած ըլլաւն են նաեւ հայ թարգմանիչը Մեծարարդ առաջին թարգմանութեան հետ, եւ այս այնու առաւել որ Մեծարդ, որ մեծ ծիսութիւն ունէր եւ ամբողջ ժողովրդին կը յարգուէր, տակաւին կ'աւարէր այն ժամանակ եւ այն դարձին ի գլուխ ելլելը տեսաւ:

Դաւեւ թարգմանութեան նկարագիրը կը վկայէ որ Հի ներկայացուած հայերէն ընդգրկը հայ մասնագրութեան ամենահին շրջանին կը վերաբերէ: Ինչպէս այժմ Ե, Լ եւ Լ² թնադրաց հետ համեմատելով կ'իմանանք՝ տեղ տեղ բառական կամայական եւ անճիշդ եւ թարգմանութիւն, յաճանայի դէպս յօրինաւորօրէն աւելի վար կը մնայ Աստուածաշինի պատմական հայ թարգմանութեան: Այս պատճառները հաստատելու համար եւ ոչ պէտք է յիշել մի առ մի դուրս թողուած կտորները.¹ արդէն թարգմանիչը յայտնապէս շատ տեղ աւելի յարաբար մեկնէր եւ քան թարգմանին,² եւ ի մասնաւորի սիրով մը խաւերած ինքի կ'ընդունէր.³ տեղ մը թարգմանութեան նաեւ թանձր սխալ մը դարձած է:⁴

Կորնթացւոց Գ. Թղլթին իբրեւ Պաւղոսի թուղթ ընդունուելուն հնազանդ վկայութիւնը կը գտնենք Ազատանդեղայ պատմութեան մէջ: Այս գրութեան տարբերութիւն, որ կ'ուզէ հայ մասնագրութեան ամենահին պատմական գրութեան ըլլալ, տակաւին շատ անպայման է. վաճառի թէ՛ եւ ստոյգ է որ Ղազար Փարսեղի Ե դարուն վերջին Ազատանդեղայ պատմութիւնն անշուշտ եւ իբրեւ հնագոյն հայերէն պատմագրու-

թիւն մ'ի վկայութիւն կուած է,⁵ սակայն ամբողջ գրութեան եւ անոր աւարտման տարբերութիւն գտնելն կը դժուարանայ բազմաթիւ ընդմիջարկութիւններով, որ յրմիջայ դարուց մասնաւոր եւ զըջին մէջ, Սակայն այս կողմանէ գտնէ արդէն Ե դարուն Ազատանդեղայի գրող մէջ կեցած եւ, այնպէս որ Ե դարու մասնագիր մը՝ Թէոփրոս Բաթիմաուրի վկայութիւն կը բերէ զայն իբրեւ Պաւղոսի մէկ խօսքն, զոր Գր. Լուսուորիշ կուռնն բրած ըլլայ:⁶ Արդ Ազատանդեղայ մէջ Գրիգորի բերան դրուած խօսքն է: «Եւ արդ տես զինչ ասէր (աստուայ). թէ մաշկիցէք, ասէ, Աստուածք լինիք: Զպատմաւորս ի նոսա, եւ ի ներքոյ յինքն զիշխանութիւնն կորզել ջանայր. զի զնոսա վերպեցուցեալ՝ հանել ի խոտմանին հնարեցի. թերեւս հնար լինի նմա՝ զնոցա՝ տեղին ժառանգել: Իրպէս եւ Առաքեալն Աստուծոյ՝ որ հմուտ եւ տեղեակն էր աստուածաբան իտորհոյն. քանզի եւ ասէ իսկ թէ Առջին իշխան իբրեւ աստուածաշին խօսեալ, ինչո՞ք ասէր զնոսա հանելա յայնմ բարեաց, ապա նմա հնար լինի զխոտագայան ըմբռնել: Իսկ նոցա վաճառի նաեւ իտարեալք՝ մաշկիցէն. եւ անցին պատմութեանն՝ յաստուածակերպ փառացն մերկացաւ:՝ Տարաւոր իշ կնար ըլլալ որ հոռ Կորնթացւոց Գ. Թղլթին 11² տողն ի մէջ բերուած է իբրեւ վաւերական խօսք Առաքելոյն: Եւ այն՝ որ հետաքրնութեան արժանի է մէկ կողմանէ համառուութեւ եւ միւս կողմանէ փոփոխուած քան այն խօսքն, զոր Հռոմի ընդգրկէ՝ Ե Լ բնագրացս:՝ Սակէ զատ երկու տեղ ալ կայ Ազատանդեղայ թուլ. որ թէ՛ եւ չբլան կերպական կուռնը, գտնէ կը ցուցնէր որ անկախոր ծանօթ էր: Ա. Հռոմի սիմեայ աղօթքին մէջ կ'ըսուի.՝ «Գուռ եւ որ ի շուրջեր զմաւորս քո զԵմանն յանդուռնդ խորոց ծովուն, եւ ետուր անտուլ զապի քո զօրութեանը. եւ արտաքոցներ ընա ի դուրս քոն զմարդկային բնութիւնն, եւ միւսանդամ այսրէն խաղեց ապականութեան ամբը զպանդամ՝ կացուցեր ի կենդանութեան. ցէ եւ մալ ի անբաւ լնէր է իբրեւ նորա,՝ Կարելի է որ հո յանարա կուռնն ըլլայ Գ. 30 տողին վերջին խօսքը:՝ Աւելի որոշ կերպով՝ կ'անհարկուի անվաւերական թուղթն յայնոր խօսքին մէջ ի «Արդապատուութեան Գրիգորի», որ է այս. «Աստուծոյ Առաքած շահի՞ն ասոր է ի նոյն Մորթի, եւ Հառ Աստուած-

¹ Պաւլոս. Հայոց, ապ. Ամենա. 1873, էջ 1, 2.

² Թեւ լիւրս:

³ Բնագրաց. «Երաւ, կը Կարգայ:

⁴ Գր. Ամենա. 1882, էջ 214-215: Այս կողմ մը ծանօթ էր արդէն ինքեղ, զոր յառաջ կը բերէ յէջ 14, 15: Բայց այնպէս միջին ու իտաւան կերպով երան էր կուռնն որ ընթերցողը աւելի կընար կարծել, թէ Գրիգորի ընծայումն Զառիք հաւաքմանն (այս. Ամենա. 1883) քան թէ Ազատանդեղայն ըլլայ: Գարեգին արքիւնքն եւ որ կուռնան յառն աղբերին ուղղութեամբ որոշեց. (էջ 6, Եւմ. 2.)

⁵ Կը պակսի «Կապաններն, եւ «մեջքո ալ «կապ էրը յայնի յառաջ կը գրուի:

⁶ Գր. Ամենա. 1882, էջ 141: Կորնթացւոց Գ. Թղլթին այս եւ յայնոր փոխառութիւնն ծանօթ է ինչ Գրիգորի անվաւերական ինքի հնարեալ տեղեկութեանն:

⁷ Բայց կարելի է նաեւ համաձայնել Ա. Գրոց սա տեղին Ա. Թագ. ԺԲ. 45. Թագ. ԺԲ. 11. Գ. Թագ. Ա 35:

¹ Մեծարդ մեռաւ 443ին:

² Ա. 8 դարս ինկած է հետեւորդ նախագատութիւն, Գ. 9 «ամենաբար» տակաւնը. Գ. 10 «Բրիտանոն» տակաւնը. Գ. 37 սա խօսքը կը պակսի «Հուր եւ ընդ նմա», ինչպէս նաեւ Եվս. Բ. 12 տալին (մարդիկ անաստուածք յայնարժի անհարկութիւն):

³ Այսպէս Գ. 8, 9, 12:

⁴ Այսպէս Գ. 7 (զի յայտնի լինի.) 9 (Հայր 8 Եւան մերոյ Յիսուսի Բրիտանոնի 23 ընդ անմեղանաւ.) 24 (եւ ի գտնաւան յարկին թերեւս անմեղանաւ մարմնով.) 28 (մարդկայն.)

⁵ Գ. 32 խօսքին մէջ թարգմանիչը կ'ընէ «սակերքն երեւելի թարգմանիքն եւ մերոյ անկուղն անկնայ», Սիւրս աւարի սղեղնաբերն մէջ էր, այլ փոքր թարգմանութեան պատմութիւնն է, ինչպէս զայնու կը տեսնուի համեմատելով Ե. Լ եւ Լ² թնադրաց հետ:

որդին մարմին ի կուռնէն. «բէլ խոյոյ» լըն, ևս մէն մարմնովն պարտաւորեաց զմեզ աստուածախառն մարմնովն. 11² Զի կրնար անտես ըլլալ որ այս խօսքիս հիմն են Գ. 13 եւ 15 կրկին ստղծերը:

Ուրիշ երկու ուրիշ վկայ ալ կը յիշէ՝ Գեօղո-գոր Քաթեմնաւոր էլ դարուն եւ Գեօրեան Լամբրո-նայի ծախ դարուն: Վերջնայոյ համար կ'ընէ Ռիքը թէ այն ժամանակ եւ այժմ ալ անտիպ (ուստի ինձ անմարմնային) ճառի մը մէջ իբրեւ Պաւղոսի խօսք յառաջ կը բերէ՝ Գ. 9 տողն, զայն՝ զոր Ա-գաթմանդեղոս ալ ի վկայութիւն կոչած էր: Մաս-նաւոր մտազրութեան արժանի է միւսը՝ Թ. Քաթեմնաւորի կոչածը: Վերջինս՝ որ էլ դարուն վրանհայտ էր վաղեմի մը յիշատարգած, վիճական զուժեղութիւն մը յօրհանք է Մայրաքաղաքացոյ հետեւո-ղաց՝ իւր ժամանակի մէկ պարսպին՝ զէմ: 3 Ճառա-լոյս տեսաւ Յովհաննէս Ռիմաստարիի գրութեանց հետ ի միասին ի վենետիկ 1833ին: Այս գրու-թեան մէջ կ'ըսուի (էջ 164, 155):

«Արդ ո՞վ խաբողորսակ վիշամիք, ներքո-նշելով մեր զճշմարտաբարող վկայն Բրիտանոսի գլոյցմանիկն Գրիգոր՝ սրտազապի բանիւ արա-նիս՝ յուլցեց յայլունն ծածկելով՝ զովին այդու բա-նիս՝ յուլցեց յայլունն ծածկելով՝ բամբաստան լա-րաբարեալ մեր նախադրեալստին Գրիգորի, այլ ոչ զովին... քանզի արթողորսական վիճադիտող Բրիտանոսազգեստ նախահայրքն զուժեղաբար է Նիկիտագրոն՝ կանոնարեցին երկայնի՝ հնչեակ եւ եզակի քառեակ թուով միայն՝ ի սրբունն կոչա-րանին ընդենեւով թուովս զաստուածաբարող առաքելոյն Պաւղոսի եւ ի նորապատում գրու-թեանն զնոյն շարագրութիւն վերառեալ է իսկ բարեգրութեան Գրիգորի գրա ի հարցն լռեալն եւ ոչ մակադեալ ի նոր թարգմանութիւնս, վարա-նութեամբ ճառադրեաց, թէ Անթոնի ինչանն իբրեւ աստուածնայի կանցաւ, առ մընուր Առաքեալն, զամենեւին ընդ մեզը գրաւեաց՝ եւ այս ի հնապատումն ստանն վերառեալ է, այլ ոչ ի նորապատում շարագրութեանն, Այս խօսքերէն կը տեսնուի որ ոմանք արդեն էլ դարուն՝ կորսնէրացուց Գ. թուղթը Հայոց եկեղեցւոյ մէջ անվաւերական կը համարէին, ուստի եւ Աստուածա-շնչի նոր ընդօրինակութեանց մէջ չէին առնուր: Սակայն կ'ընեայ թէ՛ յայնչը դարեկան մէջ տա-կու սովորութիւն եղաւ կորսնէրացուց Գ. թուղթն օրինակելով ալ հանդերձ՝ իբրեւ տարակուսական

վաւերականութեամբ՝ նոր Կատարական վերջը գնել: Գոնէ Զահարակեան՝ որ այս իրաց մէջ ստե-գիւ տեղեակ անձ է կը վկայէ որ այս թղթերը բերին մինչ յեւթարկեալ մէջ կը գտնուին, բայց չա-տերուն՝ ինչպէս նաեւ վենետիկ ձեւագրաց մէջ՝ Պաւղոսի ծախ թղթոց վերջը, ոմանց մէջ ալ մեջ-տեղը, այսինքն կորսնէրացուց երկու թղթերէն ետքը: 1² Աստուածաշնչի ձեւագրաց մէջ թղթոց բունած դիրքէն աւելի ծանրակշիւ է՝ ասոր հայ աստուածաբանից մէջ իբրեւ վաւերական ընդու-նուելու այն վկայութիւնը, զոր կու տան Հայոց կանոնի երկու ցուցակները, որ կը գտնուին Մեթի-թարալ Արքիմանեցւոյ՝ ծախ դարուն ժամանակագրի մը ջրով, եւ զորոնք այս մասնեագրին առած է հնագոյն մատենադէր մը՝ Յովհ. Սարկուազէ ծախ դարուն: Երկու ցուցակաց՝ մէջ ալ կորսնէ-րաց երեք թուղթը՝ Նշանաւորած են, եւ այն երրորդ անվաւերականն կորսնէրացուց երկու կա-նոնական թղթոց հետ ի միասին հաշուած է: Աշուշտ ընդօրինելու է որ քիչ մը հետադարեւելով կրնան կորսնէրացուց Գ. թղթին ուրիշ հոգեքեր ալ գտնուիլ հայ մատենադարութեան մէջ. սակայն հաւանականորէն նոր գտնուիլէնքին ալ պիտի չփոխին Թ. Քաթեմնաւորի վկայած իրողութիւնը թէ կ'ընէրաց Գ. թուղթը՝ Աստուածաշնչի յաշու-րէն օրինակը մէջ գտնուիլ՝ երբէք անփոփոխ չե-նան: Ինչպէս իւրեքն էլ ինչպէս չե՛ն, ի բաց առեալ այն կարճ ժամանակամիջոցը, որ կ'իշխայ Աստուածաշնչի առաջին (մարտիկան) եւ երկրորդ պաշտօնական թարգմանութեան մէջ:

Թ.

կորնիմացոյց Գ. թուղթը լատինական մատենա-գրողութեան մէջ:

Սկզբնապէս Գ. թղթին լատինացի մատե-նագրի մը հայարարական ժամանակէն կամ Միլիթի-դարէն ծանօթ ըլլալը չի կրնար՝ գոնէ մինչեւ զայժմ՝ ցուցուի: Արեւմտեան մատենագրութեան մէջ անվաւերականից գոյութիւն ունենալուն վկայ են միայն երկու՝ մասեր գտնուած՝ լատիներէն թարգմանութիւնք: Երկուքն ալ անկող, իբրեւ ձև-ի ի քառ-ի անոնք խորհրդանշանն են, բայց ասիկա բնութիւն միեւնոյն խորհրդանշանն իւր բնութիւնը: Սակայն ասոնց եւ ոչ մին ի զուլեւ հանուած է լատին եկեղեցւոյ մէջ ծնած մատենագրէ մը. թարգմանիչն ըլլալու է ոչ թէ ասորազու Լատին մը, այլ լատինազու Լատին մը: Այն իւր անուանի թարգմանութեանց լեզուէն՝ որով ամենէն սովո-ական աստուածաբանական գաղափարաց համար

1 Գ. Վենետ. 1862, էջ 267:
2 Ռիքէ, էջ 16, 17: «Երբեք ծնած է ի Լատ-րոս Կիլիկիոյ 1198ին, եւ եր արքեպիսկոպոս Յարսուքէ Լէմմա, Wetzlar եւ Welte, Kirchenlexicon, 8. Aufl. IX, 162—164»:

3 Մայրաքաղաքացոյց եւ իրենց վարչապետութեան վրայ կը խօսի Գ. Ֆեր-Միլրոշեան (K. Ter-Mkrttschean, die Paulikaner. Leipzig 1893, p. 67 ff.) Ֆեր-Միլրոշեան (էջ 69) այն կարծիքը կը յայտնէ թէ Մայրաքաղաքացոյց ա-գանդին զէմ գրող Թեոդորոսը չէ, Քաթեմնաւոր այլ ուրիշ, Թեոդորոս մը թէ կամ ժ. դարէն: Եթէ ուղիղ է այս կարծիքը, որ դուրի չէ ձեւադարձակ օրիւ Տիմեան, այն առաւ Ագաթմանեղոսի խօսքին համար որ միւրը գրած ասորթիւն ըստ այսմ ուղղորդ է:

4 Չեռագորին մէջ է «Կապիւլ», Հրատարակիչն իրաւ-ամբ ուղղած ըրած է «Երկարի» վասն այլազգ՝ մատենա-գրին մարդը ապացուցումն իմաստ չէր անկնար:

5 «Գրաւեացոյց ոչ թէ «Կապեացոյց»:

1 Հըսո. Աստուածաշնչի ի վենետ. 1803, էջ 1: — Ի հարցն ասոր հետ ի համաձայնի Ռիքէի (էջ 9) գիտա-գրութիւնը՝ Սակայն յայտնական Զահարակեան է իրաց հնուն, ուստի եւ հաւատարմացութիւնը վկայէ:

2 Երկու ցուցակներն ալ Պոնտիկ գրութեանն ա-ռեալ (Brosset, Histoire de Mekhithar d'Aïrivan, traduit de l'arménien. St. Pétersbourg 1869) ապացուած կը գտնուի Գ. թուղթի գրութեան մէջ (էջ 7), եւ աւելի ընդարձակագոյն Թաթի ջրով (Forschungen zur Geschichte des neust. Kanons, 1893, V, 149ff.) — Թաթի. Սարկուազ մեռած է ըստ Զամէնեան (Գ. 41) յոսիս 1129 Սիւս մա-տենագրի՝ զիմի. Արքիմանեցի՝ առաւել չէր գիտէր զմա-չեան:

Italaf եւ Vnigataf սովորական բացատրութիւնը չեն գործածուիր: Այս բանն ցուցուած է արդէն Յոս առաջին անգամ գտնուողին համար: Նոյնը կ'առէ երկրորդին համար ալ, միայն այն եղանակաւորութեամբ որ թարգմանիչը չէր Ասորի մի, այլ լատինագէտ եւ ասորերէնագէտ Յոյն մը կամ Ասորի մ'որ աւելի հմուտ էր յունարէնի քան լատիներէնի:

Յուն այն երթագործութիւնը կը յայտնէ թէ արեւմուտք բնակող բազմաթիւ Ասորիներն մին էր, որ թղթակցութեանն թարգմանութեամբ ուզած էր հասնել լատինացոյց հետաքրքրութիւնն, զորոնք մտադիր ընել տուած էր յիշեալ գրութեան վրայ:

Թարգմանութեան տարին այնչափ միայն կրնայ որոշուիլ որ Ե դարին աւելի ուշ չէր կրնար ըլլալ: Վասն զի յամենայն գէպս Ե դարուն սկիզբն անվաւեր թուղթն գուրս հանուած էր ասորի Աստուածաշնչէն:

(Վերջը Բաւ Լաֆա)

Ա Ջ Գ Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՅՈՒՐԻ ՍՈՐԳԻՍ

(Տանի նկարագիրը. խոսակցութիւններ Ախալքալաքի բարձրադպրոցէն):

Տէր Հայր, Ժամիվայտաւ, բէլէ Ժամ ըսէ, ասաց օգայում խմբուած գիւղացի երիտասարդներից մին՝ դառնալով քահանային:

— Օրհնած, ի՞նչ եղաւ, քեզի, քեզմ'սպասէ, հըն յետինք ա չէ ետէ՛: «Սպասեմ, հըմբ փորս վեց-վեց կ'ենէ, օրը Ժամ՝ Զացով մարդ կրն՞ զիրիկի ենէ, ան ա՛ բողի, աւելուկ, զմի, բանջար ես մախտի ապուր. կարգեր բան ա ըլլէ դրիւքար:

— Այ ցաւս ըլլի, ցաւս ըլլի, բարկանալով ասաց մի ծերունի, հըրք ես ի՞նչ ենեմ օր, էխախար հալովս օրը մէ անէկ հացով՝մ եօլա կ'երթամ:

— Հըրք քրիստոնեական աշեքէր, Սուրբ Սարգսին խաթեր հմար, մեռեմ՝ սուրբ զօրութեանը, օրը մէ հացով չէ՛, մէ քիշմիշով ես եօլա կ'երթամ, ալայը հինգ օր չէ, ինչ է օր. ասաց մի երիտասարդ:

— Ան կիտի աղջկներ, բացականչեց քահանան. վախա ա զայ՝ չէք հաւնի, սաղ հինգ օրով ծած բռնող կայ, տիա մեր Գալսկնեց չերիքընաղը ասօր հինգ օր է օր բերանը նշխարը չէ դրէ:

— Հըմբ ան ա ճեքը է ընկէ, անէն չի կրնը գուս զայ:

— Ճեքը բնիկեւան մի աշէ, անոր հաւտին աշէ, կրկնեց քահանան, զու օր քու անձաւ Սուրբ Սարգսին խաթեր հմար չառնջէս, հեշ անիկ

կ'ողորմանայ քեզի: Դրում պան պիտի պահես օր՝ նեղի ընկած վախտաւ էաճախտ հասնի:

— Խաւար չաղբով կ'առնեմ, տէր Հայր, ասաց Թորոս Խալի, հրամանդոս ըսածին պէս՝ մարդուն մէկը Սուրբ Սարգսին ծածը անուաղ բռնէ կը. կ'ըլլի կ'օր աստից տուշը հիւանդ. կ'ըլլի, շատ գիծերնայ կը, հոգու կոծուան աս մարդը կէս զի-չիւրիին կ'ըլլէ կ'երթայ կ'օր անբարեկանչէ հիւանդին ճաշակ տայ: Իրենց գեղին ա տէրտէր չէ եղէ, էրթայ պիտի մեկալ գեղէն բերէ: Կ'երթայ, ծածկ փան իրեն դարար իրեն հերիք չէ՛ գալեկն ա վըսլ թափին փաթթեան կը ատոր: Խեղճ մարդը չի գիտնայ զի ինչ ենէ, չախում ա չէ ունեցէ օր՝ մօտիկ էկողին փարթ խրէ: Ես՝ Սուրբ Սարգիս, զօրութեանտ մեռեմ, զու խմտախոս հասնի. կ'ընէ կ'ու երեք խաշ հընէ: Մե՛մ ա կ'աշէ՛ մե զը՛ն ձիւսուր՝մ էկաւ ու մըրթիով աստից հեռեցուց: Ատոնք փախան ու ամէն մէկը ծամփին մէ դրադը պըպան: Գըն ձիւսորն ա զոյսն անցաւ (անհետացաւ): Աս մարդը սեւաշեւածաթ (անվտանգ) գնաց գեղ հասաւ, տէրտէրին ձէն տուեց, ու աղաչեց օր գայ՝ հիւնդդին ճաշակ տայ:

— Ճամփան Զըլլի, հարցնէ կը տէրտէրը:

— Չէ, տէրտէր ջան, բան չկայ, կ'ընէ աս մարդը, վախենայ կը թէ՛ ծամփան եղածը պատմէ՝ չըգայ: Կ'ըլլէ կու գան. կու գան էաւալքուայ (առաջուայ) տեղն օր հասնին կը՝ տէրտէրը կ'աշէ օր ծամփին բուլախըր գալեքը պըպեր էն. թուքը կը շըրթայ: Բէշ-մ կը կենան, կ'աշեն օր՝ նէս կ'օռնան նէս վըսլ կը գան: Գողղզալէն քիշ-մ առաջ կ'երթան, կ'աշեն օր աստիք Ժամ բիւս չեն գայ, սիրտ կ'անան, սխալով կ'ընեն օր քար էն: Ատ վախար ատ մարդը պատմէ կը թէ՛ր աստիք գալ էին, իրեն օր փաթթեցին, Սուրբ Սարգիսը օգնութան կանչեց, ան ա էկաւ, աստեց աստեղ քար դարձուց: Ատ քարերը տէլ մ'օր հինի ա կեցած էն:

— Ը, անոր սուրբ զօրութեանը մեռեմ, մեա՛կաւ Կուս Կուս հրաշքներ է ցուց տուէ, — ասաց մի ուրիշ ծերունի եւ ուզով՝ էր ինքն էլ մի բան պատմել, սակայն զանգաւները զարկին, պէտք էր եկեղեցի գնալ: Ժամանիչն անօթութիւնն որ սաստկացել էր՝ գնացել գանգերը զարկել էր:

Գեռ Ժամիւրը գանգահարութիւնը չէր վերջացրել: Գեղի բուր ժողովուրդը եկեղեցի թափուեցաւ:

Ճանապարհին գրէթէ՛ բուրբ պըմքնում էին իրենց մաղբերը եւ քամուն տալիս, որպէս զի Սուրբ Սարգիսին իրենց շուռն ու ցաւը պըգ-մաղբի հետ տանի:

Ժամանապատիւնն սկսաւ. եկեղեցին լի էր ամէն հասակի եւ սեռի մարդկանցով, աղջկները կանանց յետեւը խմբուած էին եւ աստիկ ջըրմեռանդութեամբ աղմուծում էին:

Ջերմեռանդութեան կողմից երիտասարդներն էլ աղջկներից պակաս չէին, եւ բոլորն էլ մտածում էին՝ Զըմքայ խնդցէն վերջ ինձի ջուր պիտի տայ, իսկ աղջկներն հայեացքը ուղղել էին Սուրբ Սարգիսի պատկերներն, որի շուրջը վառ-

¹ Zahn, Geschichte des neatest. Kanons, II, 1018, եւ Theol. Literaturblatt 1892, Nr. 17.

² Հմմտ. Յոսի հետաքրքրական յօդուան Արեւմտից մէջ եղած սուրբ գաղթականութեան վրայ Պատմ. կանոնի Կոր-Կաթի. Ա 1888, էջ 415 և յն: